

QARABAĞIN DAĞLIQ DƏMYƏ ŞƏRAİTİNƏ ADAPTASIYA OLUNA BİLƏN PAYIZLIQ YUMŞAQ BUĞDA SORTLARININ YARADILMASI

Atabəy Cahangirov

*Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu,
a.cahangirov@hotmail.com*

Buğda mədəni bitkilər arasında ekoloji pastikliyə görə fərqlənməklə çox müxtəlif torpaq-iqlim şəraitlərində becərilir. Dünyada və Azərbaycanda buğda əkinlərinin önəmli bir hissəsi dəmyə şəraitində, bunun əksər hissəsi isə nəmliklə təmin olunmamış dəmyədə becərilir. Qeyd olunanlar quraqlığa davamlı və eyni zamanda stres şəraitlərində yüksək stabil məhsuldarlığa malik sortların yaradılması və tətbiqini aktuallaşdırır. Quraq dəmyə şəraitində buğda istehsalının artırılması üçün tədqiqat işlərində aqronomik əlamətlərlə yanaşı, fizioloji parametrlərin tədqiqi də vacibdir. Bunun üçün buğda genotiplərinin fizioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə və onların məhsuldarlıqla əlaqələrinin tədqiqinə ehtiyac vardır.

Tədqiqata payızlıq yumşaq buğdanın 12 sortu və 9 stabilləşmiş xətti daxil edilmişdir. Əkinin aparıldığı ərazi dəniz səviyyəsindən 800 m yüksəklikdə yerləşir. Flaq yarpaqlarda xlorofilin miqdarı, yarpağın nisbi sututumu, fotosintetik qaz mübadiləsinin parametrləri və remobilizasiya prosesi sahə şəraitində quraq və suvarma variantlarında öyrənilmişdir. Yarpaqlarda xlorofilin miqdarının ontogenezdə dəyişməsi əsasında flaq yarpağın yaşıllalma müddətinin inkişaf dərəcəsi gün (Growing Degree Days-GDD) vahidləri ilə təyin edilmişdir. Statistik analizlər JMP 5.0.1 proqramı üzrə aparılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının nəmliklə stabil təmin olunmamış dəmyə şəraitində 21 yumşaq buğda genotipinin flaq yarpaqlarında xlorofilin miqdarı, yarpağın nisbi sututumu, fotosintetik qaz mübadiləsinin parametrləri və remobilizasiya prosesi tədqiq edilmişdir. Eyni zamanda yarpaqlarda xlorofilin miqdarının ontogenezdə dəyişməsi əsasında flaq yarpağın yaşıllalma müddəti öyrənilmişdir. Tədqiqatlar nəticəsində quraq və suvarma variantlarında nisbi sututumunun ən yüksək qiymətlərinin Vostorq, Tale-38, Murov-2 və Qırmızı gül-1, fotosintezin sürətinin ən yüksək qiymətlərinin quraq variantında Sönməz, Qırmızı gül-1 və Zirvə-85, suvarmada Sönməz, Aran və Qırmızı gül-1, remobilizasiyanın ən yüksək qiymətlərinin quraqlıqda Murov-2, Zirvə-85 və Sönməz, suvarmada Murov-2, Zirvə-85 və Sönməz sortlarında olduğu müşahidə edilmişdir. Flaq yarpağın yaşıllalma müddətinin qiyməti quraqlıqda Murov-2 (587 GDD), Qırmızı gül-1 (538 GDD) və Zirvə-85 (557 GDD) suvarmada isə Qobustan (583 GDD), Fatimə (582 GDD), Murov-2 (662 GDD), Qırmızı gül-1 (630 GDD) və Zirvə-85 (657 GDD) sortlarında olmuşdur. Qeyd olunan fizioloji parametrlərin, xüsusən quraqlığa davamlılıqda mühüm əhəmiyyət daşıyan flaq yarpağın yaşıllalma müddətinin ən yüksək qiymətinə malik olan Murov-2 və Zirvə-85 sortları seçilmişdir. Bu sortlar valideyn formalarından biri olmaqla, donor kimi götürülmüşdür. Digər valideyn forması kimi isə yerli genotiplər və eyni zamanda müxtəlif illərdə beynəlxalq pitomniklərdən seçilərək bölgədə ətraflı tədqiq edilmiş nümunələr götürülmüş və 50 kombinasiyada hibridləşdirmə aparılmışdır. Hibrid materialı F₄ nəslə kimi öyrənilmişdir. 2019-cu ildə elit sünbüllər seçilmiş və tək sıralarda səpilmişdir. 2020-ci ildə tək sünbül sıraları (stabil xətlər) xəstəliklərə davamlılıq, aqrobioloji və morfoloji xüsusiyyətlərinə görə qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatların davam etdirilməsi məqsədilə 50 ədəd stabil xətt növbəti vegetasiya ilində nəzarət pitomnikində öyrənilmişdir. 2021/2022-ci vegetasiya ilində Murov-2 x Quali, Murov-2 x 20thFAWON № 79, Zirvə-85 x Qobustan, Zirvə-80 x 21thFAWON № 9, Zirvə-85 x 13 IWWIP № 23, Zirvə-85 x 15 IWWIP № 26, Zirvə-85 x 16thIWWIP № 6 xətləri, uyğun olaraq, 53,6, 45,5, 44,4, 48,1, 44,7, 52,0 və 55,6 s/ha məhsuldarlıqla standart Qobustan sortundan 8,1-19,3 s/ha yüksək dən məhsulu vermişlər. Qeyd olunan xətlər sünbülləmə müddətinə görə standartaya yaxın və göbələk xəstəliklərinə davamlı olmuşlar. Sünbülləmə müddəti, xəstəliklərə davamlılıq, opti-

mal morfoloji əlamətlərinə görə seçilmiş 25 nömrə növbəti pitomniklərdə öyrəniləcəkdir. Quraqlıq şəraitində məhsuldarlığa, göbələk xəstəliklərinə davamlılığa, sünbülləmə müddəti və digər kompleks aqrobioloji əlamət və xüsusiyyətlərinə görə seçilmiş genotiplərdən gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının Qarabağ da daxil olmaqla nəmliklə təmin olunmamış bölgələrində əkilə biləcək yeni yumşaq buğda sortlarının yaradılmasında istifadə olunaçaqdır.